

правові аспекти проблеми ненасилля. Нарешті, найбільш проникливі уми вже здогадувалися, що коріння насилля мають соціальний характер, що усунути їх можна, лише змінивши структуру суспільства. З розвитком людства ідея мирного, ненасильницького співіснування пройшла складну еволюцію, набуваючи всіляких форм залежно від характеру суспільного ладу і пануючої ідеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балю А. Учение о христианском непротивлении злу насиллием (1846 г.) / А. Балю ; пред. И.И. Горбунова-Посадова. – М. : Посредник, 1908. – 149 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antimilitary.narod.ru/antology/ballou/ballou_teaching.htm
2. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности / Сост. Л.И. Василенко, В.Е. Ермолаева. - М. : Прогресс, 1990. – 495 с.
3. Кант Иммануил. Сочинения в шести томах / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1966. – Том 6. – 743 с.
4. Торо Г.Д. Полное эссе “О гражданском неповиновении” // Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон., СПб., “Алетейя”, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antimilitary.narod.ru/antology/thoreau/o_nepovinovenii.htm.
5. http://yanko.lib.ru/books/cultur/ikonnikova-ist_kult_teoriy-a.htm#_Toc163477978.
6. http://antimilitary.narod.ru/antology/garrison/tolstoy_pred_bio.htm.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лисак І.С. - аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Надійшла до друку 07.06.2013р.

УДК 613 (47+57) «1920/1930»

Сергій Вітковський

ФОРМУВАННЯ НОВИХ НАПРЯМІВ ГІГІЄНІЧНОЇ НАУКИ В УАН-ВУАН-АН УРСР В 1920-1930-І РР.

У статті розкривається внесок академіка О.В. Корчак-Чепурківського, професорів М.А. Кудрицького, В.Я. Підгаєцького, В.В. Удовенка в формування нових напрямів гігієнічної науки в УАН-ВУАН-АН УРСР в 1920-1930-і рр.

Ключові слова: *євгеніка, гігієна праці, соціальна медицина, фізична культура, профілактика захворювань.*

В статье раскрывается вклад академика О.В. Корчак-Чепурковского, профессоров Н.А. Кудрицкого, В.Я. Подгаецкого, В.В. Удовенко в формирование новых направлений гигиенической науки в УАН-ВУАН-АН УССР в 1920-1930-е гг.

Ключевые слова: *евгеника, гигиена труда, социальная медицина, физическая культура, профилактика заболеваний.*

The article deals with the contribution of Academician O.V. Korczak-Chepurkivsky, professors M.A. Kudrytska, V.J. Pidhaytsi, V.V. Udovenko in the formation of new areas of sanitary science in UAN- YUAN- USSR in 1920-1930-s.

Key words: *eugenics, hygiene, social medicine, physical education, disease prevention.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші десятиліття ХХ ст. характеризуються загостренням соціально-політичної, економічної обстановки на теренах Російської імперії з подальшим її падінням у 1917 р., громадянською, національно-визвольною війнами, голодом, розрухою, епідеміями і гуманітарною катастрофою. Україна виявилася в епіцентрі викликів ХХ століття.

Саме тому розвиток нових напрямів гігієнічної науки на її теренах зумовлювався нагальною потребою розв'язання низки гострих соціально-гуманітарних та економічних проблем часу.

В умовах появи нових планетарних, регіональних проблем сьогодення в сфері життя і здоров'я людини особливо актуальними є науково-теоретичні й практичні надбання учених-гігієністів 1920-1930-х рр., які працювали в підрозділах УАН-ВУАН-АН УРСР. У когорті видатних учених вітчизняної медицини чільне місце належить академіку О.В. Корчак-Чепурківському, професорам М.А. Кудрицькому, В.Я. Підгаєцькому, В.В. Удовенку та ін.

Діяльність академічних установ, як і згаданих учених, у галузі гігієни вже тривалий час привертає увагу дослідників історії України, історії науки й техніки та медицини. Серед праць, які вийшли в світ упродовж останнього десятиліття, слід назвати наукові розвідки Я. Ганіткевича, А. Гринзовського, З. Клименко, В. Короленко, Н. Коцур, Л. Товкун, О. Яворського та ін. Автори розкривають провідну роль української школи вчених-гігієністів у становленні і розвитку вітчизняної санітарно-гігієнічної науки, її теоретичних основ та визначенні пріоритетних напрямів практичної роботи санітарно-епідеміологічних служб досліджуваного періоду. Водночас залишається низка людиновимірних аспектів історії медичної справи в Україні, наукової діяльності окремих учених академічних установ 1920-1930-х рр., які потребують подальшого вивчення та осмислення в контексті внутрішніх закономірностей розвитку вітчизняної медицини та зовнішніх чинників, які впливали на її поступ.

Метою дослідження є розкриття під кутом зору інтелектуальної історії персоніфікованого внеску учених академічних установ у становлення і розвиток нових напрямів гігієнічної науки в 1920-1930-і рр.

Виклад основного матеріалу. На тлі соціально-політичних змін 20-х рр. XX ст. поступальний розвиток профілактичної медицини, як уже відзначалося, відбувся завдяки науковому, організаційному, педагогічному внеску великої когорти видатних учених, засновників нових напрямів у медицині, наукових шкіл, колишніх земських лікарів і членів наукових медичних товариств.

Серед учених, які залишили помітний слід у становленні радянської профілактичної медицини, - академік О.В. Корчак-Чепурківський. Талановитий учений і неординарна особистість, О.В. Корчак-Чепурківський у різний час очолював медичну секцію УНТ, Мікробіологічний інститут, Інститут експериментальної медицини та епідеміології, кафедру народного здоров'я, гігієни та санітарії ВУАН, санітарно-демографічний та санітарно-статистичний відділи Інституту демографії, науково-дослідну кафедру теоретичної медицини, науково-педагогічне товариство тощо.

Зусиллями вченого та його соратників-лікарів було створено спеціальну медичну україномовну літературу, підручники із загальної гігієни для середніх і вищих медичних навчальних закладів, повний медичний термінологічний словник, засновано спеціалізовані видання – «Українські медичні вісті», «Вісник соціальної медицини і гігієни» та ін., перекладено з англійської мови і видруковано «Міжнародну номенклатуру причин хвороб та смерті» [2]. О.В. Корчак-Чепурківський став основоположником і першим редактором «Вісника НАН України», який виходить у світ і досі.

Учений досягнув помітних успіхів у вивченні дитячих інфекційних хвороб, в організації санітарно-профілактичної роботи серед неповнолітніх.

Упродовж 1929-1930-х рр. О.В. Корчак-Чепурківським було складено нові таблиці смертності та тривалості життя в УСРР за 1925-1926 рр., де вперше подавалася смертність немовлят. Учений підготував низку демографічних таблиць щодо одруження і смертності дівчат, шлюбності та репродуктивної функції жінок Радянської України в 1927-1928 рр.

Вагомий внесок О.В. Корчак-Чепурківського у вивчення гігієни праці шахтарів, шкільної гігієни, стану санітарно-курортної справи в УСРР. Багатогранні наукові інтереси вченого сприяли розвитку вітчизняного краєзнавства, антропології, географії, геології, економічної географії, етнографії на терені України в 1924-1934 рр. Видрукований у 1927 р. О.В. Корчак-Чепурківським посібник для учнів «Їжа та здоров'я людини. Головні основи фізіології та гігієни щодо живлення та харчування» випередив час. Його ідея збереження і зміцнення здоров'я людини шляхом освітньо-виховної роботи в середній і вищій школі була визнана і оприлюднена в 1981 р. на Мадридській конференції міністрів охорони здоров'я європейських країн. А в 1988 р. Комітетом міністрів держав членів Ради Європи було запропоновано впровадити в освітній процес навчальний курс з охорони здоров'я.

До когорти видатних учених сучасності слід віднести В.Я. Підгаєцького – директора Інституту

фізичної культури ВАУН, засновника першої наукової школи професійної гігієни в УСРР. Інститут, який очолював В.Я. Підгаєцький, спрямовував свої зусилля на дослідження фізичного розвитку дітей і підлітків у навчальних закладах, спортклубах та виявлення фізіологічних особливостей організму дітей при дозуванні фізичного навантаження. Розроблені і запропоновані вченим навчальні програми з фізичного виховання, запроваджені методики врахування фізіологічних та гігієнічних потреб як компоненти наукової організації праці становлять значний пізнавальний і науковий інтерес й сьогодні.

Наукове опрацювання В.Я. Підгаєцьким євгенічної проблематики в поєднанні з фізичним вихованням стало могутнім чинником фізичної підготовки післяреволюційної молоді, масового розвитку фізкультури і спорту в Радянській Україні напередодні великих доленосних випробувань – Другої світової війни. У 1924 р. В.Я. Підгаєцький видрукував у Харкові окремою книгою «Євгеніку, або науку про поліпшення майбутніх поколінь». У цій праці професор В.Я. Підгаєцький, спираючись на відкриті чеським вченим Г. Менделем (1865 р.) закономірності передавання спадкових ознак та ідей Ф. Пальтона про можливість поліпшення успадкованих ознак попередніх поколінь, розкриває сутнісні ознаки і перспективи розвитку євгеніки у світі в контексті боротьби зі спадковими хворобами. Саме тому В.Я. Підгаєцький вважав, що і в Україні нарівні час «підклубатися поліпшенням природжених ознак у майбутніх поколінь [4, с. 21]».

Наукова і педагогічна діяльність В.Я.а відкриття у вищих навчальних закладах кафедр фізичної культури, в робітничих клубах і школах – спортивних майданчиків, гімнастичних залів, у державних закладах – постійно діючих курсів з підготовки спеціальних санітарних лікарів (шкільних, охматдитячих, робмедівських тощо), а в Центральному апараті Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР нового органу – інспекції з розвитку фізичної культури в губерніях.

В.Я. Підгаєцький створив оригінальне вчення про наукову організацію праці у сільському господарстві. Фізіолого-гігієнічне обґрунтування вченим індивідуальних оздоровчих і захисних методик сприяло не лише підвищенню продуктивності праці в сільському господарстві, а й зниженню виробничого травматизму та зменшенню рівня професійної і загальної захворюваності. Наукові основи організації праці в сільському господарстві, запропоновані В.Я. Підгаєцьким, було визнано не лише вітчизняними, а й європейськими вченими-лікарями.

Професор В.Я. Підгаєцький створив потужну наукову школу (М. Кудрицький, С. Драпалюк, В. Лебедев, М. Лазаркевич, М. Вітте, С. Шаравський, І. Петренко та ін.), яка продовжила науково-дослідну справу видатного вченого в галузі гігієни праці, фізичного здоров'я різних категорій працюючих, впливу виробничих факторів на стан здоров'я робітників та селян.

Керований В.Я. Підгаєцьким Інститут фізичної культури став провідною ланкою ВУАН у розгортанні наукових досліджень з актуальних питань гігієнічної науки: фізичного виховання, євгеніки, медичної генетики, фізіології м'язової діяльності, процесів втоми, біохімії вітамінів, наукової організації праці тощо. Образ здорової людини, який науково обґрунтував учений – фізично здорова, захищена від шкідливих впливів урбанізованої цивілізації, одноманітної механічної праці, забрудненого довкілля, надмірного шуму, шкідливих впливів алкоголю і тютюнопаління, має актуальне значення і в наші дні, коли помітно загострилася екологічна ситуація, збільшується захворюваність на СНІД, стрімко поширюються в суспільстві шкідливі звички серед підлітків і жінок, посилюється стресовий вплив сучасного інформаційного світу на особистість.

Розроблені в 20-х рр. XX ст. професором В.Я. Підгаєцьким проблеми євгеніки і спадковості, актуальні і сьогодні під кутом зору планування сім'ї, репродуктивного здоров'я, медико-генетичного консультування, спрямованих на відтворення здоров'я та забезпечення повноцінного генетичного фонду нації.

До плеяди вчених «другого плану», які відіграли важливу роль у розвитку української школи гігієністів, належить професор М.А. Кудрицький. Учений активно співпрацював з Українською спілкою лікарів, яка відіграла важливу роль у об'єднанні лікарів-українців навколо реформи медичної галузі в 1918 р., а в 1920-х рр. був послідовним прихильником політики українізації, як і десятки національно свідомих учених-лікарів, прагнучи перетворити Київський медичний інститут у зразковий український вищий медичний заклад.

Плідною була робота М.А. Кудрицького у медичній секції ВУАН, де він працював разом з відомими вченим О.В. Корчак-Чепурківським, М. Нещадименком, О. Черняхівським та ін. М.А. Кудрицький уклав

український медичний словник, підготував низку публікацій з актуальних питань опіки інвалідів, фізичного виховання в школі, профілактики інфекційних хвороб, невідкладної медичної допомоги тощо.

М.А. Кудрицький здійснив низку актуальних наукових досліджень з санітарно-гігієнічних аспектів фізичної культури, санітарних умов дитячих будинків, факторів, що впливають на працездатність організму учнів тощо. Досі залишаються актуальними наукові висновки М.А. Кудрицького про відповідність хронологічного віку школярів стану їхнього фізичного і психічного розвитку, а також впливу на психофізичний розвиток дітей заходів з фізичної культури, передбачених шкільною навчальною програмою. У своїх дослідженнях учений акцентував увагу на впливі фізичної культури на організм дитини як такий, що спрямований на поліпшення функції як організму в цілому, так і окремих його органів і систем.

Помітним науковим доробком ученого став вихід у світ у 1927 р. накладом 5 тис. примірників книги «Здорове й хворе людське тіло», яку автор присвятив гігієнічному вихованню української молоді, що базується на знаннях про будову людського тіла і функціонування його фізіологічних систем. З метою якомога доступнішого донесення до читачів основних ідей книги, її автор навчальний матеріал подав не за анатомо-фізіологічним принципом, а на основі розгляду і аналізу окремих функцій людського тіла, які в посібнику названі тогочасним терміном «явища чинності тіла» [1]. Проілюстрована 92 малюнками книга формувала в читача чітке розуміння будови людського тіла, функцій окремих органів і фізіологічних систем, причини і механізми формування окремих захворювань під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. М.А. Кудрицький відіграв важливу роль в становленні і розвитку вітчизняної школи гігієністів, у підготовці кадрів для потреб народного господарства.

Серед видатних учених української медичної науки на особливу увагу заслуговує професор-гігієніст В.В. Удовенко – блискучий педагог, український громадський діяч. Організаційна діяльність професора В.В. Удовенка була спрямована на створення українського медичного факультету, кафедри гігієни в Київському медичному та Київському художньому інститутах, координації медичних закладів Міністерства народного здоров'я УНР, а згодом – на зміцнення структури, кадрового потенціалу медичної секції ВУАН.

Під керівництвом В.В. Удовенка науково-дослідною кафедрою теоретичної медицини ВУАН проводилася низка досліджень у галузі гігієни води і водопостачання, що мали прикладне значення для очищення та знезараження води. У систематизованому вигляді найважливіші результати досліджень учений виклав у праці «Житло та здоров'я».

У 1928 р. виходить у світ велика праця В.В. Удовенка «Повітропроникність глиняних матеріалів, уживаних на українське селянське житлове будівництво». Використовуючи десятки першоджерел, результати власних наукових досліджень, учений подає практичні рекомендації стосовно поліпшення будівельних матеріалів з метою уникнення шкідливого впливу на здоров'я людини [3, с. 116; 5, с. 40, 102].

Висновки. Отже, українська школа вчених-гігієністів відіграла провідну роль у становленні і розвитку вітчизняної санітарно-гігієнічної науки, її теоретичних основ та визначенні пріоритетних напрямів подальших наукових досліджень у галузі гігієни праці, шкільної гігієни і т.д. У когорті вітчизняних учених-лікарів помітний внесок у розбудову медичної науки й освіти зробили академік О.В. Корчак-Чепурківський, професори М.А. Кудрицький, В.Я. Підгасцький, В.В. Удовенко та ін. Їх життєвий подвиг є яскравим прикладом самовідданого служіння людям, який потребує подальшого поглибленого наукового вивчення та висвітлення для сучасних поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доля родини репресованого вченого-гігієніста / Ю.І. Кундієв, О.П. Яворницький, В.Д. Парій, І.М. Сахарчук. – Житомир: Полісся, 2009. – 110 с.
2. Корчак-Чепурківський О.В. Номенклатура хвороб: латинсько-українські назви хвороб та російський показник до них / О.В. Корчак-Чепурківський. – К.: Вид-во Київ. мед. ін-ту, 1927. – 50 с.
3. Макаренко И.М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841-1991) / И.М. Макаренко, И.М. Полякова. – К.: Здоров'я, 1991. – С. 116.

4. Підгаєцький В. Спадковість та євгеніка / В. Підгаєцький // Додаток до журналу «Шлях освіти». – 1923. – № 11-12. – С. 21.
5. Плющ В. Медична наука в Україні в першій половині XX-го сторіччя / В. Плющ // Матеріали до історії української медицини. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 40, 102.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вітковський Сергій Іванович – здобувач кафедри історії та культури України Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 07.06.2013р.